

Razvojni vidiki moralnosti kot dela kontrolnih funkcij

Developmental Aspects of Morality as a Part of Functions of Control

Povzetek

Tisto, kar je tipično za razvoj psihoterapije v zadnjih dveh desetletjih, je preseganje nivoja posameznih teoretičnih modelov in pristopov ter povezovanje različnih znanosti v raziskovanju vprašanj, ki vodijo do novih spoznanj in s tem bogatijo psihoterapevtsko klinično prakso. Spoznanja, pridobljena po teh poteh danes močno presegajo Freudovo razvojno teorijo in strukturno teorijo uma. Zato tudi vprašanj o moralnem razvoju ne enačimo več z razvojem superega.

Kernberg (1976) je ponudil heuristični okvir, v katerem je mogoče razumeti progresivne evolucijske spremembe človekovega uma v razmerah recipročnih interakcij in vzajemnega vplivanja. Tako lahko sledimo procesom ponotranjanja, oblikovanja in preoblikovanja notranjih mentalnih reprezentacij – od predstav o objektu in sebi, do vzpostavljanja mentalnih predelav, skratka mentalizacije. Temeljne sheme mentalizacije so relacijske. Nastajajo ob predelavah izkušenj iz pomembnih odnosov in se pretvarjajo v socialne mentalne sheme, na temelju katerih vzpostavljamo nove odnose. Na teh utrjenih stilih mentalizacije gradimo svoje »reflektivne funkcije«. Tako že malček na izkušnjah simbiotičnega odnosa, korakov separacije in individualizacije in v skladu z oblikovanim stilom navezanosti, kaže presenetljivo zmožnost »branja misli, namenov, razpoloženj« drugemu in komplementarno sporoča svoje mentalne vsebine. Napredek v miselni organizaciji omogoča otroku, da reflektivne funkcije postavlja v adaptacijske okvire, čeprav ni izključeno, da jih v neugodnih razmerah postavlja tudi v maladaptacijske okvire (manipulativnega čustvenega izsiljevanja).

Mentalizacija v socialnih interakcijah je z razvojnega aspekta najpomembnejši dejavnik moralnega razvoja oziroma razvoja karakterja. V tem procesu se prepletajo razvojne linije separacije – individualizacije in s tem oblikovanje avtonomije, stila navezanosti, stila ponotranjanja, vendar moralni razvoj predstavlja dokaj avtonomno razvojno linijo. Prvi razvojni sunek se odvija od drugega do petega leta starosti, drugi, dokaj pomemben, ker je povezan z dokončnim formiranjem identitete, pa skozi adolescenco. Rezultat teh premikov je koherentni (ne le kohezivni) selfkoncept.

Spoznanja o prepletenosti in pomembnosti omenjenih razvojnih procesov postavljajo tudi psihoterapevta pred nove izzive a tudi nove odgovornosti.

Ključne besede

Moralni razvoj, reflektivne funkcije, mentalizacija.

Abstract

What is typical for the development of professional psychotherapy during the last two decades is the grounding of a new profession in scientific research, forming new knowledge by interrelating the data from different scientific disciplines, developing new models of understanding the human mind and transcending the level of basic theories and approaches. Therefore the understanding of human moral development can not be equated with Freud's theory of a man's mind, with his structural theory and development of the superego.

Kernberg (1976) offers a heuristic frame for understanding the progressive evolutionary changes of the human mind in the conditions of reciprocal interactions and influences. If we observe the processes of internalization, formation and reformation of internal mental representation, we can trace much more than the exchange between the subject and environment. We face the process of mentalization, dependent on mental organization. The basic schemas of mentalization are relative – internalized and organized in

primary object relations, hand in hand with the child's maturation of so-called reflective functions. A two-year-old infant is surprisingly capable to integrate the experience from symbiotic relations, steps of separation-individuation, attachment style and the capacity of reading the mind and emotions of others. By means of social learning the infant forms early social mental schemas - the basis of interacting in new relationships. These processes influence the forming of a certain style of mentalization. Mentalization, connected to social interactions, is the most important factor of moral development, that is of character formation. The developed mentalization style may be adaptive or maladaptive, even manipulative. After the reflective functions together with the mentalization style become integrated in a personality structure together with moral feelings, they represent constant representations of social situations. Psychotherapists should take into account that their patients as well as their own representations of social situations may be the key factors of the therapeutic relation.

Key words

Moral development, mentalization, reflective function.

Razvoj psihoterapije kot stroke in znanosti

Če je kaj tipično za razvoj psihoterapije v zadnjih desetletjih, je to prav gotovo preseganje pristopov, ki temeljijo na posameznih paradigmah. Pri tem ne gre le za integracijska gibanja, temveč tudi za vpliv neposrednih kliničnih in empiričnih raziskav. Tudi v psihoanalizi sami je raziskovanje preusmerilo pozornost od dinamike teženj gonov na razvoj strukture kontrolnih mehanizmov, za katero se je pokazalo, da ima svojo avtonomijo. Spoznanja o tem danes daleč presegajo naše védenje o vlogi obrambno varovalnih mehanizmov in Freudovo strukturno teorijo. Zato tudi vprašanj o moralnem razvoju ne moremo več enačiti z razvojem superega. Freud superego povezuje z gonom smrti in ga vidi kot samokaznovalnega, čeprav še vedno v vlogi in pomenu kontrolne funkcije. To, da ne vključuje nadgradnje, ki nastaja na podlagi identifikacije z moralnimi, socialnimi in kulturnimi normami, kjer se vpletajo libidne vsebine, je prva težava. Druga izvira iz Freudove neizdelane teorije, kar zadeva odnos med subsystemi strukture in selfom.

Z uveljavljanjem relacijskih konceptov v psihoanalizi je nastala potreba po reviziji, po vključevanju dodatnih, empirično ugotovljenih spoznanj in po reorganizaciji strukturne teorije, meni Kaplan (v Greenspan in Pollock, 1990). Nujno je vključevati razvojni vidik in še posebej dogajanje v obdobju adolescence. Kernberg (1976) je ponudil hevristični okvir, v katerem je mogoče razumeti progresivne evolucijske spremembe človekovega uma v razmerah recipročnih interakcij in vzajemnega vplivanja. V teh razmerah je mogoče slediti oblikovanju in preoblikovanju notranjih mentalnih reprezentacij – od predstav o objektu in sebi, do načinov ponotranjanja in mentalnih predelav – skratka mentalizacije.

Fonagy (2002) meni, da so psihoanalitične študije predolgo zanemarjale self kot le mentalni agens. Prav enako bi lahko rekli, da psihoanalitična selfpsihologija zanemara strukturno teorijo. Zato vse do danes niso dodobra razmejene funkcije ega in tudi superega od selfa in potem raziskani odnosi med subsystemi v celotni strukturi. Še predvsem nas zmede dejstvo, da smo doslej mentalne funkcije povezovali z adaptacijskimi funkcijami ega, moralna čustva pa s superegom. Vprašanje pa je, ali je koncept superega identičen moralnemu delu človekove osebnosti. Navsezadnje gre pri delitvi na id, ego in superego le za metafore, podobno kakor pri Platonovi delitvi človekove narave na tri plasti: strast, razum in čast. Te metafore je treba metakomunicirati (analizirati njihov psihološki pomen) in to počnemo vse do danes.

Ko prebiramo sodobne raziskave mentalizacije, povezane z razvojem selfa, postane bolj jasno, da s tem zajemamo tisti del mentalnih procesov, ki je povezan z relacijsko situacijo. Razvojno gledano so to celo starejše funkcije od mentalnih procesov, povezanih z reševanjem problemov, podobno kakor so relacijske funkcije cenestetičnega zaznavanja razvojno starejše od perceptivnih funkcij diakritičnega zaznavanja (po Spitzu, 1965). Seveda je relacijska mentalizacija povezana s številnimi procesi, na katerih sloni razvoj zmožnosti vzpostavljanja in vzdrževanja odnosa, hkrati pa tudi mentalizacija sama odločilno vpliva na vzpostavljanje določenega stila izmenjave z okoljem. Ko človek nabira izkušnje v odnosih z drugimi, jih predeluje in prilagaja novim odnosom, s svojo mentalizacijo celo vpliva na lastne receptivne funkcije (input), pri čemer je vprašanje, kaj bo zaznaval in česa ne, odvisno tudi od njegove dinamične pozicije v odnosu do zaznavanih dražljajev. Svojo mentalizacijo torej prilagajamo psihodinamični situaciji. Kako bomo nekaj sprejeli, razumeli, tolmačili, je odvisno od prej oblikovanih konstruktov, a tudi od trenutne situacije, narave sporočil itn. Ne nazadnje na preteklih izkušnjah in sedanji situaciji slonijo tudi reaktivne funkcije (output). Vse omenjeno, povezano med seboj, determinira našo odzivnost, na kateri sloni celota izmenjave z okoljem. V sodobnih raziskavah ta sklop imenujejo

preprosto »reflektivne funkcije«. Rezultati omenjenih raziskav potrjujejo domneve, da na osnovi integracije izkušenj iz prepletanja številnih procesov v medosebni interakciji človek že zelo zgodaj v otroštvu razvija zmožnost uvida v mentalna stanja sebe samega (same) in drugih. Izraz reflektivne funkcije torej označuje operacionalizacijo psiholoških procesov na podlagi zmožnosti mentalnih predelav vsebin, ki se pojavljajo v medosebni izmenjavi.

Pri raziskovanju tega področja vstopamo na transdisciplinarno znanstveno polje. Zadnjih trideset let so že znotraj psihoanalize same očitna prizadevanja v smeri transteoretičnega razumevanja dogajanja, hkrati pa smo priča pretoku spoznanj med različnimi znanstvenimi disciplinami: med psihoanalizo, akademsko razvojno psihologijo, socialno psihologijo, kognitivno psihologijo, celo nevropsihologijo in genetiko.

Ideja, da so razvojni procesi, ki se opirajo na simbiotično izkušnjo in se nadaljujejo v separacijo in individualizacijo, prepleteni z izkušnjo navezanosti, ni nova (Praper, 1995, 1999). Novo pa je spoznanje, da na tem že malček gradi in izraža osupljivo zmožnost prepoznavanja mentalnih in emocionalnih stanj drugega in komplementarnega odzivanja nanje. Otrok »bere« misli, čustva, želje in namene drugega in tudi sporoča svoje mentalne vsebine (Fonagy in sod., 2002). Organizira celotne nize predstav, ki jih potem uporablja v socialni interakciji. Ne gre le za ponotranjene socialne sheme, skozi katere se razvija in bistri koncept o sebi, o drugih in o odnosu, ampak predvsem za manifestacijo dedno in nevropsihološko determiniranih otrokovih reflektivnih funkcij, na podlagi katerih otrok v tem procesu nadgrajuje sistem predelave informacij. S pomočjo rezoniranja, predvidevanja in sklepanja napreduje iz primarnega v sekundarni proces mišljenja. Miselna organizacija zdaj omogoča strukturiranje najbolj sofisticiranih plasti kontrolnih mehanizmov. Plodovi izpeljanega procesa so: diferenciacija predstav o sebi od predstav o objektu, integracija slabih in dobrih predstav o sebi in ločeno predstav o objektu, ter individualizacija - to je postopno nadomeščanje primitivnih selfobjektov, neasimiliranih introjektov in ponotranjenih predstav iz obdobja parcialnih objektnih odnosov, predstav, pridobljenih z mehanizmom primarne (primitivne emocionalne) identifikacije, s sublimatornimi identifikacijskimi vsebinami, ki so ponotranjene s sekundarno, selektivno identifikacijo in asimilirane v self. Rezultat teh razvojnih premikov je koherentni (in ne le kohezivni) selfkoncept. Paralelno in prepleteno s temi procesi potekajo tudi spremembe v kognitivni sferi v vseh podsistemih uma, kar Kernberg (1976) vidi kot konsolidacijo ega, vendar pa gre tudi za nevtralizacijo v idu. Esman (v Greenberg in Pollock, 1990) je prepričan, da tudi superego, ki je do sedaj predstavljal kontrolni mehanizem ponotranjenih zapovedi in prepovedi, s tem procesom doživi preobrazbo. Podobno kakor pred njim Jacobsonova (1964) meni, da superego izgublja svojo kategorialno ostrino in dihotomno naravo (dober – slab, prav – narobe, pametno – noro, smeš – ne smeš). Sedaj funkcionira adaptacijsko glede na sedanjo in bodočo (predpostavljeno) funkcionalnost in realnost. Kadar tega nivoja ni, razvoj kontrolnih funkcij ne napreduje od primitivnejšega do funkcionalnega, realističnega ravnanja. Oseba ostaja na obrambno varovalni stopnji, se odziva z afektivnim odreagiranjem ali podreja rudimentarnemu superegu. Plodovi takega deficita so: dediferenciacija, depersonalizacija, alienacija. Ohranjanje arhaičnih kategorij in agresivne ostrine v superegu je prav tako znak nezrelega superega kakor bi bilo egosintonično doživljanje tam in takrat, ko bi superego moral zaostriiti konflikt, pa ga ne. Obe varianti deficita imata, gledano dolgoročno, samodestruktivni učinek. Posledice se pokažejo s časom tako na intrapsihičnem kot na interpersonalnem nivoju. Patologija karakterja kakor smo včasih imenovali osebnostne motnje, je potem največkrat ireverzibilna.

Da bi razumeli razvoj reflektivnih funkcij na podlagi zmožnosti mentalnih predelav, danes v obstoječe psihoanalitične koncepte integriramo tudi teorijo uma. Koncepti, ki jo tvorijo, so nas-

tajali tako v sodobni psihoanalizi kakor tudi v akademski razvojni psihologiji na osnovi raziskav mentalizacije, povezane s pojmovanjem sebe skozi primerjave z drugimi, ki imajo svoje želje, čustva, prepričanja, namere in lastne interpretacije sveta.

Začetnik teorije uma je bil Piaget (1929, po Seifert in Hoffnung, 1987), ki je s pomočjo abstraktnih vprašanj preučeval otrokovo razumevanje. V istem času je dobra izhodišča teoriji uma ponudil tudi Wallon (po Praper, 1999), ki je temelje razvoja psihičnega življenja videl v emocionalni naravi odnosa. Desetletja pred časom ko sta se v psihoanalizi začeli uveljavljati teorija objektivnih odnosov in teorija navezanosti, je Wallon pisal o tem, da je potreba po kontaktu primarna. Analiziral je razvoj iz stanja nediferenciranosti preko ustvarjanja podob o sebi in podob o drugih kot proces strukturiranja človekove osebnosti. V ta proces se vpletajo tako dejavniki tempa dozorevanja otrokovih funkcij in njegove osebne konstitucije kakor tudi karakteristike okolja.

Teorija uma torej od začetkov svojega nastajanja vključuje tako ožje aspekte kognicije kot tudi emocionalne in motivacijske komponente. V zadnjih desetletjih pa se je dokončno oblikovala na osnovi usmerjenih empiričnih raziskav. Wellman (1990, po Marjanovič Umek, 2004) je postavil tri tipične razvojne stopnje mentalizacije:

- nivo psihologije želje – ko je otrokovo vedenje usmerjeno v zadovoljitev potreb; ta nivo je dominanten prvi dve leti otrokovega življenja;
- nivo prepričanja – v tretjem letu življenja otrok že oblikuje mentalne reprezentacije in s tem v zvezi prepričanja, ki pa so vseeno še »posnetek fizične in socialne realnosti« in so lahko tudi napačna;
- nivo interpretacij in reprezentacij – otrok med četrtem in šestim letom že oblikuje preverjena prepričanja in jih je sposoben tudi ponovno preverjati.

Teorija uma nam torej razlaga, kako nastaja otrokova sposobnost prepoznavati in razumeti misli, želje, pričakovanja in namere drugih v kontekstu socialne interakcije. Na teh zmožnostih sloni naša odzivnost – torej reflektivne funkcije. Zato ima teorija uma visoko prediktivno vrednost za napovedovanje in razlaganje človekovega socialnega vedenja.

Sodobna psihoanalitična literatura se dodobra prekriva s psihološko teorijo uma. Že zgodnejša Freudova dela so vtkana v njeno nastajanje. Freudu gredo zasluge, da teorija uma vključuje tudi nezavedne mentalne procese in stanja, torej nezavedne sfere uma, ki predstavljajo psihodinamično in psihologično ozadje, ne le človekovega vedenja, ampak tudi njegove mentalizacije. Tako boljše razumemo povezave med telesnimi, izkustvenimi in intencionalnimi aspekti reflektivnih funkcij. S tem je tudi odprta pot do razumevanja, kako nastajajo osebni konstrukti (Kelly) ali iracionalna prepričanja (Beck), kar ima tudi visoko klinično terapevtsko aplikativno vrednost.

Tudi Freudova razmišljanja o povezavah med primarnim in sekundarnim procesom mišljenja (Freud, 1911) so postavljena v okvire procesa mentalizacije. Relacijski koncepti v psihoanalizi pa sploh vključujejo mentalizacijo in reflektivne funkcije med temeljne procese. Brez relacije ne more biti individualizacije; vendar je treba izpeljati separacijski proces in hkrati ohraniti navezanost oz. v skupinskih odnosih pripadnost. Brez navezanosti bi separacijski proces vodil v samozadostnost, izolacijo in osamo. Ravno zaradi slutnje te nevarnosti mnogo ljudi doživlja hude bojazni pred osamljenostjo in izključenostjo. Kaj bi ostalo od selfa brez odnosov? Kakšen bi sploh bil self brez socialnega čuta? S kom bi se potem zrcalili brez vzajemnosti? Kaže, da so to temeljna eksistenčna vprašanja. Zato je skozi odraščanje uglašenos ali, še boljše rečeno, konstantno in aktivno uglaševanje kot zunanji izraz reflektivnih funkcij povezano z razvojem selfa, aktivno poravnavanje v odnosih pa nujno za njegovo ohranjanje skozi vse življenje.

Novejša spoznanja o tem danes skozi dela Kernberga in Kohuta ter mnogih drugih govorijo tudi o prepadu med zdravim in patološkim razvojem ali kar med psihičnim zdravjem in patologijo. Eden od pionirjev psihološke teorije selfa, Cooley (1912), te procese izmenjave povezuje s čustvovanjem, ko pravi: »Tisto kar nas premika med ponosom in sramom, ni mehanična refleksija sebe samega, ampak pripisan sentiment, imaginirani efekt te refleksije na druge.« (po Fonagy in sod., 2002, str. 25).

Danes teorija uma tako z vidika akademske kakor tudi psihoanalitične razvojne psihologije združuje koncepte, ki so temelj človekovih reflektivnih funkcij, Te pa vključujejo samorefleksivno in interpersonalno komponento in omogočajo posamezniku tudi razlikovati med notranjo in zunanjo realnostjo, med intrapsihičnimi procesi in interpersonalno komunikacijo.

Moralni razvoj

Mentalizacija, s katero preverjamo stanje in potencialni odziv drugih, predstavlja poleg ostalega tudi ključni dejavnik izgradnje strukture kontrolnih mehanizmov, socializacije lastnih impulzov, vedenja in čustvovanja. Skozi opazovanje in doživljanje sebe v različnih situacijah in odnosih sestavljamo puzzle izkušenj v organizirani self. Eden najpomembnejših učinkov tega procesa je formiranje karakterja, z drugimi besedami moralni razvoj.

Piaget (1964) je moralni razvoj preučeval tako, da je opazoval in preverjal, kako se otrok pri igranju iger prilagaja pravilom. Ta aspekt je Piaget imenoval »heteronomna moralnost«. Pravila so ostajala zunanji kriterij vedenja vse do starosti 9 – 12 let, ko so otroci razvili, kar je Piaget imenoval »avtonomna moralnost« oz. moralno sodelovanje. Lahko si predstavljamo, da je ta vgrajena v osebnostno strukturo. Otroci so postali zmožni upoštevati namene in želje svojih vrstnikov. Pravila so jemali bolj fleksibilno in v kontekstu dogajanja, na bolj demokratičen način. Piagetove ugotovitve je s svojim delom dopolnil Lawrence Kohlberg (1976, po Seifert in Hoffnung, 1987). Moralni razvoj je še vedno povezoval s kognitivnim razvojem kot podlago za razreševanje moralnih dilem. Predlagal je razvojno linijo, ki teče skozi 3 stadije, izražene v 6 razvojnih fazah: Najzgodnejši stadij se naslanja na egocentrično mišljenje in bolj konkretni nivo, naslednji najprej na konvencionalni nivo razmišljanja, postkonvencionalni nivo pa na etična načela, s katerimi se identificiramo.

Kohlbergova teorija se je izkazala kot dokaj adekvatna, vseeno pa je očitno, da se nanaša le na relacijsko mentalizacijo in reflektivne funkcije. To pa najbrž ni dovolj. Prvič: obstaja veliko dokazov o tem, da imajo lahko tudi izjemno bistri in visoko izobraženi ljudje z zmožnostjo abstraktnega mišljenja hude moralne deficite. Lep primer je naš kolega, ki ga pravkar spremljamo v nadaljevankah iz Haaga. Drugič: raziskave nedvoumno dokazujejo, da se karakteristike družinskega okolja močno vpletajo v moralni razvoj. Otrok že v konvencionalnem stadiju lahko dobro funkcionira v okolju, ki favorizira pridnost, vodljivost, obvladanost, vendar v svoji glavi tehta dihotomije dober – slab, priden – poreden itn. glede na pričakovane pohvale ali graje. To še ne pomeni, da spremlja svoj razvojni proces in ga povezuje z vprašanjem, kako najti svojo pot, ter hkrati prevzema odgovornost za svoje vedenje.

Fonagy (2002) povezuje vprašanja moralnega razvoja z razvojem avtonomije, z afirmacijo svojega intencionalnega položaja in stališč. Otrok z ranljivo zmožnostjo mentalizacije ne more utrditi stabilnega občutka potrditve skozi lastne akcije, usmerjene k lastnim ciljem, kar je ključnega pomena za organizacijo predstav o sebi. Posledično postane njegov občutek samostojnosti ranljiv.

Zato pogosto pretirava s poudarjanjem pomena lastnih namenov in teženj, se bolj bori proti drugim kakor si prizadeva za lastno potrditev, prevladujoči vedenjski stil je obramben. Nemalokrat kaže značilnosti opozicionalnega, uporniškega, kljubovalnega in izzivalnega vedenja, hkrati pa tudi nezainteresiranosti. Razvije lahko celo vedenjske motnje z negativizmom, neobvladanostjo in destruktivnostjo. Vse to deloma razumemo tudi kot poskus uveljavitve lastnega obstoja, vendar je v tem procesu točka, ko motnja preraste v motenost, iz katere ni več poti nazaj. Primer je sociopatija. Bloss (1962, str. 16) pravi: »Izkušnje nas učijo, da težijo nerazrešeni problemi k temu, da ostajajo aktualni. Seveda gre za njihovo stabilno integracijo v odraslo osebnost, ki te vzorce nosi v ireverzibilni strukturi, za nekatere na žalost v patološki obliki.« Takšen razplet se najraje zgodi v odnosih, kjer starši nimajo občutka in slabo berejo psihične vsebine otroka ali pa podcenjujejo pomen povezovanja mentalnih stanj in akcij v procesu socialnega učenja. Vendar pa imajo starševske funkcije tudi svoje omejitve, ker v nekaterih primerih staršem odpoveduje empatija zaradi otrokove drugačnosti. Že v primeru ko je otrokov temperament neobičajen, velikokrat ni mogoče intuitivno razumeti otrokovega stanja, njegove biološke ranljivosti ali posebnosti v odzivanju. Prirojena hiperaktivnost, motnje pozornosti, primanjkljaji na področju kontrole impulzov zelo pogosto ovirajo vgradnjo ustreznega modela mentalizacije in odzivnosti v polje konfliktnih medosebnih situacij.

Neobičajni in neustrezni razvojni modeli govorijo o dvosmerni ali krožni kavzalnosti, ki spremlja biološko ranljivost. Na eni strani ta sproža konfliktno situacijo, na drugi pa se otrok ne zmore fleksibilno odzivati na konflikte. Akcije takšnega otroka niso povezane z namenom, kar spodkopava učenje o tem, da njegove akcije (ali odsotnost akcij, ko bi te bile potrebne) vodijo v določene posledice. Hart in Killen (1995, po Fonagy in sod., 2002) opozarjata, da moralni razvoj (oz. razvoj moralnih emocij) zahteva učenje o tem, da otrok sam aktivno prispeva k svojemu lastnemu razvoju, ko in kako si razlaga svet, svoj položaj v njem in temu primerno usmerja svoje akcije. K temu dodajmo še časovno dimenzijo – vprašanje kako vidi svoj jutri, kakšen želi biti in postati, kaj doseči v bodočnosti. Kadar ni tako, se otrok na razne situacije odziva predvsem obrambno, z nerefektivnim čustvenim nabojem, ki ga pristni self ne sprejema, seveda pa tudi drugi ne.

Pomanjkanje reflektivne funkcije odpira prosto pot vedenju, kakor da je možen le en odziv. Zato je vedenje nepremišljeno, večinoma v obliki čustvenega odreagiranja, mentalizacija ob tem pa sprevržena na ta način, da iz tega naredimo celo vrlino v stilu: »Jaz sem pošten in vsakemu povem v obraz, kar mu gre!« Pogosto pa je vedenje vseeno v konfliktu s socialnimi normami, takšno, ki ne upošteva niti drugih niti posledic zase. V teh razmerah se ne morejo razvijati moralna čustva kot sestavni del strukture kontrolnih mehanizmov. Utrjuje se lahko celo antisocialno odzivanje.

Neuglašenos socialnega okolja se pri nastajanju motenosti prepleta s takšno otrokovo, mladostnikovo ali preprosto človekovo nerefektivnostjo in vse to sproža za razvojno fazo specifične travme na dveh nivojih. Na prvem se okolje odziva travmatizirajoče z okrepljenimi pritiski, zapovedmi in prepovedmi ali celo sovražnostjo, na drugem se odziva z nemočjo, umikom, zavračanjem in ignoranco. Tako travma postane trajni element odnosa, kar ima dolgotrajne maladaptacijske posledice. Medosebna (odnosna) patologija se spreminja v psihopatologijo motene osebnosti.

Bilo bi prehudo poenostavljanje, če bi dejali, da so razvojne motnje oz. deficiti absolutno povezani z motenimi reflektivnimi funkcijami ali da so dobre reflektivne funkcije dokaz psihičnega zdravja. Branje misli drugega ni vselej in nedvoumno znak dobre strukture niti vedno pozitivna izkušnja. Gotovo prispeva k dobremu zaznavanju vsebin, pomembnih v socialnih odnosih in k

razvoju zrele moralne senzibilnosti, vendar pa le ob jasnem zavedanju meje glede tega, kaj je komu lastno. Stern (1985) je opozoril na to, kako pomembno je razvijati lastne aktivnosti na osnovi lastnih idej, interesov, namenov in načrtov. Dobra reflektivnost torej vključuje izpeljano diferenciacijo, lastno mentalizacijo, ki jo spremlja samoaktivnost. Samoaktivnost pa je hkrati odvisna tudi od kvalitete, konstantnosti in zanesljivosti reflektivnih funkcij. Samoaktivnost v območju interaktivnosti prispeva k razvoju otrokove mentalizacije v adaptacijskem območju. Podpira tudi razvoj zmožnosti testiranja realnosti – tako fizične kakor socialne. Tudi na tem polju so osebnostno motene osebe drugačne od »zdravih«, in ne le po tem, da so njihove reflektivne funkcije slabše.

Reflektivne funkcije so lahko tudi povsem ustrezne, pa niso adekvatno vpletene v adaptacijsko strukturo. Disocialna oseba, na primer, lahko ustrezno dojame in spoštuje norme svoje kriminalne združbe in znotraj nje dobro bere mentalna stanja članov ter jih upošteva, zunaj teh okvirov pa ljudi zlorablja in celo prezira. Borderline odvisna oseba je celo hipersenzitivna za čustvena stanja drugih, se celo bori proti krivici, vendar se po principu zlivanja identificira s pozabljenimi in zavrženimi, drugim pa pripisuje vlogo izkoriščevalcev.

Fonagy (2002) se pri razlagi teh fenomenov opira na »teorijo dinamičnih spretnosti«, ki sta jo razvila Fisher in Farrar (1987, po Fonagy, 2002) da bi bolje opisala razvoj kot človekovo elaboracijo vse bolj kompleksnega kontrolnega sistema, vključenega v adaptacijsko rabo teh spretnosti in zmožnosti. Reflektivne funkcije so vgrajene v ta sistem in jih lahko polno izkoristimo šele takrat, ko smo organizirali self, hkrati ločen od predstav o drugih in povezan v odnosih vzajemnosti. Prav zaradi tega je tako pomembno, da te funkcije nastajajo v območju varne navezanosti, procesov zrcaljenja, ob poti separacije in individualizacije, tako da smo vse večjo distanco zmožni premoščati z vse boljšo, kompleksnejšo komunikacijo in simbolno mentalizacijo.

Dejavniki okolja so v primerih patološkega razvoja zelo pomembni, ne pa edini. Obstajajo celo biološki dejavniki, ki ovirajo razvoj integracijskih funkcij avtonomije ega in mentalizacije. Zato so oškodovane tudi sintetične in adaptacijske funkcije. Obstajajo pa travmatski dogodki, ki lahko izjemno patogeno zarežejo v nastajajočo strukturo. To so primeri fizičnih in spolnih zlorab. Take izkušnje človeka dobesedno pahnejo v razvoj patološke variante reflektivnih funkcij in popačene mentalizacije. Na tej osnovi potem žrtev vnaprej pričakuje ponovne boleče izkušnje ali pa zamenja strani in postane zlorabljevalec. Njegove kontrolne funkcije mu tega ne preprečijo.

Ko se motenost razvije in vplete v človekovo osebnostno strukturo, nereflaktivno vedenje osebi z osebnostno motnjo dominira skozi otroštvo do odraslosti, konflikti pa se iz intrapsihičnega prostora premeščajo na medosebni nivo.

Mentalizacija, reflektivne funkcije in psihoterapija

Naj spomnimo, da razvoj relacijske mentalizacije in reflektivnih funkcij poteka iz korenin čustvene navezanosti in simbiotične izmenjave v primarnem objektne odnosu in nato iz izkušenj skozi separacijski proces ter prehoda v odnos z nesimbiotičnim roditeljem (običajno očetom). Tip navezanosti, ki ga otrok razvije v diadi z materjo, se sicer prenaša na očeta, če otrok opaža, da so starši v ljubečem odnosu. Vendar pa je očetova vloga drugačna, saj bolj kakor na »being« temelji na »doing« poziciji. Zato ima ta odnos določeno avtonomijo in mora najti svoj prostor v družinski dinamiki, še preden otrok preide v skupinske odnose.

Skozi te razvojne korake in izkušnje odnosov otrok iz podedovanih dispozicij razvije tako imenovane interpersonalne mehanizme tolmačenja odnosov. Ne gre neposredno za dedno determinirano kapaciteto za odnos, ampak za gensko ekspresijo, ki je plod razvojnih procesov.

Interpersonalni mehanizmi tolmačenja so ponotranjene socialne sheme in asimilirane izkušnje iz čustvenih izmenjav, torej »notranje izkušeno socialno okolje«. Za psihoterapijo je pomembno vedeti, da se interpersonalni mehanizmi tolmačenja izražajo tako v resonanci, ki jo poznamo kot zmožnost empatične uglašenosti preko zrcaljenja, kakor tudi v mentalnih predelavah, oblikovanju in preoblikovanju stališč, prepričanj, v odprtosti za nova spoznanja. Fenomeni empatije temeljijo na zgodnejših, bolj simbiotičnih izkušnjah, na »being« poziciji, mentalne predelave pa večji del na diferenciaciji, primerjanju in integraciji oz. na »doing« poziciji. Interpersonalni mehanizmi tolmačenja običajno predstavljajo oboje kot integrirano nasprotje, kar v psihoterapevtskem procesu odseva kot empatična dimenzija odnosa, integrirana z dimenzijo terapevtske delovne aliance. Korektivna emocionalna izkušnja v psihoterapevtskem procesu stimulira natančno te integracijske procese in ne zajema le odnosa, ampak spreminja notranje interpersonalne mehanizme tolmačenja. Kandel (1999) meni, da psihoterapija po tej poti spreminja celo gensko ekspresijo.

Že Darwin je empatijo videl kot sredico moralnih čustev. Pri tem gotovo ne gre le za točke spajanja, ampak tudi za socialni čut za drugega, drugačnega. Fonagy (2002) meni, da otrok na podlagi zrcaljenja razvije reprezentacije emocionalnih stanj drugega na nivoju drugega reda – korak naprej od prirojenih emocionalnih odgovorov. Zato empatija (v nasprotju s simpatijo) vključuje tudi moralna čustva.

S kliničnega vidika se teh plasti dotaknejo tisti psihoterapevtski pristopi, ki se nanašajo tako na afektivno kakor tudi na kognitivno komponento. Premike v moralnih čustvih pri pacientu prepoznamo po večji tolerantnosti do sebe in drugih, po koherentnih odnosih, ki zdaj nadomeščajo prej kohezivno zlivanje v enosti. To so premiki, ki so mogoči le skozi korektivno izkušnjo pomembnega odnosa med pacientom in terapevtom. Seveda pa so s tem védenjem ponovno in še bolj izpostavljena vprašanja terapevtove moralnosti.

Zaključek

Prikazane sodobne študije moralnega razvoja so lep primer, kako pridemo do novega znanja s pomočjo integracije različnih znanstvenih ugotovitev in konceptualizacije. V tem primeru se je pokazalo, da je izhodišče Freudove psihoanalize nujno nadgraditi s sodobnimi psihoanalitičnimi spoznanji in koncepti, ki so plod neposrednih raziskav zadnjih 40 let, na katerih so nastajali koncepti teorije objektnih odnosov, psihoanalitične selfpsihologije, teorije navezanosti, teorije mentalizacije, vse to prepleteno s spoznanji nevroznanosti in akademske razvojne psihologije. To, novo znanje, je danes panteoretično in pripada vsem pristopom in modalnostim psihoterapije.

Literatura:

- Blos, P. (1962): *On Adolescence: A Psychoanalytic Interpretation*. New York, Free Press.
- Fonagy, P. in sod. (2002): *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York, Other Press.
- Freud, S. (1911): *Formulations on the two principles of mental functioning*. V: J. Strachey (ur.), *The Stan-*

- Hard Edition, London, Hogarth Press, Vol. 12. (213-216).
- Greenspan, S. I. in Pollock, G. H. (1990): *The Course of Life*. New York, International Universities Press.
- Jacobson, E. (1954): *The self and the object world: Vicissitudes of their infantile cathexes and their influence on ideational and affective development*. V: Ruth Eissler in sod.: *The Psychoanalytic study of the child*. New York, International Universities Press,
- Kandel, E. R. (1999): *Biology and the Future of Psychoanalysis: A new intellectual framework for psychiatry revisited*. *American Journal of Psychiatry*, 156, 505-524.
- Kernberg, O. (1976): *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. New York, London, Jason Aronson Inc.
- Marjanovič Umek, L. in sod. (2004): *Razvojna psihologija*. Ljubljana, Znanstveno raziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Piaget, J. (1964): *The Moral Judgment of the Child*. New York, Free Press.
- Praper, P. (1995): *Tako majhen, pa že nervozen: Predsodki in resnica o nevrozi pri otroku*. Nova Gorica, Educa.
- Praper, P. (1999): *Razvojna analitična psihoterapija*. Ljubljana, Inštitut za klinično psihologijo.
- Seifert, K. L. in Hoffnug, R. J. (1987): *Child and Adolescent Development*. Boston, Houghton Mifflin Company.
- Spitz, R. (1965): *The First Year of Life*. New York, International Universities Press.
-